

آرامگاه شیخ صفی‌الدین

علی‌اکبر علانی

حاصله و تعمیر کاشیکاریهای قبلی بتدریج اقدام لازم بعمل آمد، و از آن سال تا آخر سال ۱۳۲۷ در حدود ششصد هزار ریال از اعتبارات اوقافی و عطایای ملوکانه صرف تعمیر و اصلاح بقعه شیخ صفی‌الدین شده است.

آرامگاه شیخ صفی‌الدین

عمارات و ابنیه مزار شیخ صفی‌الدین را در مجموعه «صریح‌الملک» که بدستور شاه طهماسب اول صفوی در سال ۹۷۵ هجری قمری تألیف شده چنین نگاشته‌اند:

- ۱- حرم و دارالحفاظ .
- ۲- مقبره شاهزادگان که در طرف شرقی دارالحفاظ قرار داشته و بر سر در آن اشعاری نوشته‌اند .
- ۳- ایوان بزرگ رو به قبله ، مایل به مغرب معروف «بدارالحديث» که بنام شاه اسمعیل اول بوده و از آثار اوست . و در دو طرف آن مقابر مسقفی از اولاد مشایخ صفویه قرار داشته است .
- ۴- چله‌خانه‌های قدیمی که محل جلوس شیخ صفی‌الدین اسحق بوده است .
- ۵- مقبره مادر شاه طهماسب اول ، متصل به حرم شیخ صفی ، در محلی که به پنجه‌ی حضرت علی منسوب است .
- ۶- مقصوره‌ای در برابر ایوان دارالحديث از آثار شاه طهماسب اول ، که در پیش‌طاق ایوان ، اشعاری در ستایش شاه طهماسب اول نوشته بوده‌اند بشرح زیر :

مقدمه - بناهایی که بنام بقعه شیخ صفی‌الدین نامیده میشود متعلق به نیمه اول سده هفتم میباشد که بتدریج بناهای دیگری بر آن افزوده گشته و در پانزدهم دیماه ۱۳۱۰ در تحت شماره ۶۴ جزء آثار ملی به ثبت رسیده است .

محل کنونی بقعه در ابتداء خانقاه و مسکن شیخ صفی‌الدین و محل اجتماع مریدان او بوده و پس از مرگ نیز شیخ در همانجا دفن گردیده است . بعدها چون اولاد شیخ صفی جملگی دارای شوکت و اقتدار بودند در تکمیل و تزیین مدفن جدشان کوشش نموده و زیاده از همه شاه طهماسب اول در توسعه بقعه کوشیده و همچنین شاه عباس اول و شاه عباس دوم نیز در تزیین آن سعی کافر مبذول داشته‌اند . در زمان ناصرالدین شاه قاجار در سال ۱۳۰۷ هجری ، تعمیرات مفصلی در بناهای متعلق به بقعه بعمل آمده و تغییر وضع اصلی چهارطاق اولی جلو مسجد جنت‌سرا و کاشیکاریهای آن ، از آثار دوره قاجاریه بوده چنانکه در قسمت بالای دیوارهای داخلی رواق بقعه ، متصل باطاق سقف ، باخط نسخ سوره « انا فتحنا » گچ‌بری و در وسط عرض شمالی ، بین دو سطر نوشته شده - « عمل استاد ابراهیم . . . تبریزی سنه ۱۳۰۷ » که در اثر شکستگی حاصله و بیش‌آمدگی نمای طاق مزبور ، کاشی آن فرسوده شده و فعلاً بهمین حال باقیست .

از سال ۱۳۱۴ شمسی که بنای تاریخی بقعه شیخ صفی‌الدین زیر نظر مستقیم اداره فرهنگ اردبیل قرار گرفت از طرف اداره کل باستانشناسی وزارت فرهنگ نسبت به ترمیم خرابیهای

گنبد معروف به « الله الله » که بالای قبر شیخ صفی قرار دارد .
گنبد کوچک متعلق بقبر شاه اسمعیل است

کتابخانه آرامگاه شیخ صفی الدین در فالاری بود بنام جنت سرا ، که سقفی گنبدی شکل داشت . در این کتابخانه کتب خطی بسیاری بزبانهای فارسی و ترکی و عربی بوده است که در گنجهای متعدد نگهداری میشد و دارای تصاویر زیبایی مینیاتور بودند .

شرحی که گذشت مربوط بوضع سابق آرامگاه بود . اینک بر اثر تغییرات فراوانی که بمرور زمان در ساختمان آن داده شده است ساختمان بقعه شامل قسمت‌های زیر است :

- ۱ - سردر بیرون بقعه ، مشرف بمیدان عالی قاپوی اردبیل .
- ۲ - حیاط بزرگ .

(۱) کتابخانه آرامگاه شیخ صفی الدین را سردار روسی بنام پاسکویچ در سال ۱۲۴۳ هجری قمری در اواخر جنگهای دوم ایران و روس در زمان سلطنت فتحعلی شاه قاجار بعنوان غنیمت تصرف کرده به سن پترزبورگ فرستاد . بسیاری از این کتب نفیس و نایاب اکنون در کتابخانه عمومی لنین گراد (سن پترزبورگ سابق) موجود است .

رقم کرده بتایید الهی

- عطارد بر سر ایوان شاهی
که سلطان بن سلطان بن سلطان
سریر افروز دارالملک احسان
مدار امن و ایمان شاه طهماسب
مکان عدل و احسان شاه طهماسب
الهی تا که این فرخند ایران
بود رایش از برجیسی و کیوان
سعادت یاور شاه جهان باد
وجودش از حوادث در امان باد
- ۷ - محوطه شهیدگاه در شمال گنبد دارالحدیث .
  - ۸ - محل جلوس شیخ صدرالدین موسی که در زمان شاه طهماسب کاشی کاری شده بود .
  - ۹ - حجره‌ها که از چهل پیش بود .
  - ۱۰ - بقعه مزارهای برخی از امیران و نزدیکان خاندان صفوی و مقبره مستف اولاد مشایخ آن سلسله .
  - ۱۱ - آشپزخانه و دیگخانه و حجره‌های متعلق بآنها .
  - ۱۲ - ایاع خانه که در شمال آشپزخانه بوده .
  - ۱۳ - حجره‌ای رو به مزار شیخ صفی که آرامگاه اولاد مشایخ صفویه بود .
  - ۱۴ - شربتخانه در کنار چشمه‌آبی مشتمل بر حوض ، ومحل پختن حلواها و شیرینی‌های ایرانی در طرف مغرب .
  - ۱۵ - دفترخانه شامل دهلیز و کتابخانه و محوطه‌ای میان شربتخانه و حوضچه‌خانه .
  - ۱۶ - خوانچه‌خانه و انبار ، با حجره‌های فوقانی و تحتانی .
  - ۱۷ - نقاره‌خانه که زیر سقاخانه بود و عقب آن حمام و برخی خانه‌های متعلق باستانه .
  - ۱۸ - هیمه‌خانه و زمین اطراف آن .
  - ۱۹ - فضای بیرون در آستانه که در برابر آن کوچه و دکانها بود .
- یکی از همراهان سفیر بیگانه‌ای که در زمان شاه صفی (نوه و جانشین شاه عباس اول) بایران آمده بود ، از اردبیل دیدن کرد و در سفرنامه خویش ، درباره اهمیت مزار شیخ صفی الدین مطالبی نوشت . از آن جمله درباره آشپزخانه شیخ صفی الدین چنین می‌نویسد : بیش از سه هزار تن را روزی سه بار با آش و پلو و گوشت اطعام میکردند خرج غذای صبح و ظهر را از موقوفات آرامگاه میدادند خرج غذای شب را شاه از موقوفات دیگری میپرداخت در ساعات تقسیم غذا فقرا را بیانگ طبل خبر میکردند . درین مطبخ دیگری بود معروف به دیگ فوقانی که آنرا مردی عرب در سال ۹۱۲ هجری قمری از مکه آورده و وقف آشپزخانه شیخ صفی کرده بود . همین نویسنده درباره کتابخانه آرامگاه مینویسد :

ملکه و سلطانه افاض علی العالمین بره و عدله و احسانه بسعی الکبیر
المؤید بتأیید الملك منان نظر علی خان المتولی ۵۷ : ۱ (۱۰۵۷) .

۲ - حیاط بزرگ بقعه - در ضلع شرقی میدان عالی قاپو
سردری است که سابقاً دارای کاشی‌های معرق بوده ولی
در تعمیرات چند سال قبل بکلی از بین رفته و فعلاً نمونه‌هایی
از آنها باقی مانده است . در طرفین این سردر مدخل حیاط
بزرگ بقعه است و در قسمت بالای آن اطاقهایی ساخته شده که
فعلاً محل اداره اوقاف اردبیل میباشد .

حیاط بزرگ بقعه محوطه مستطیلی است بدیواری ۲۶ متر
و درازای ۹۳ متر با دیوارهای بلند و طاق‌نماهای آجری ،
در ضلع شرقی این حیاط سردر دیگری است که بواسطه داشتن
راهروی غیر مسقفی ، به صحن بقعه متصل میشود .

۳ - صحن بقعه - محوطه مستطیلی است بدرازای ۴۰/۳۰
متر و پهنا ۱۰/۱۶ متر با دیوارها و طاق‌نماهای آجری که
اغلب از کاشیهای معرق پوشیده شده است . در بالای مدخل
اصلی صحن بقعه که مشهور به سردر شاه عباس بوده و در وسط

۳ - صحن بقعه و مسجد جنت سرا .

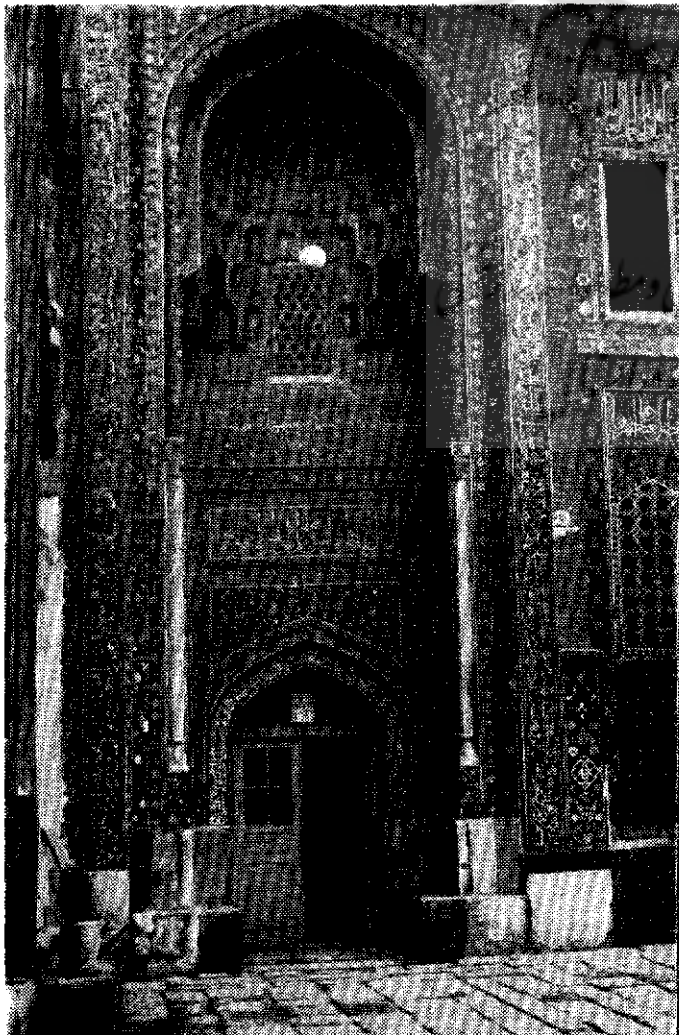
۴ - قسمت‌های اصلی بقعه (رواق - مقبره شیخ
صفی‌الدین - مقبره شاه اسماعیل - حرم‌خانه - چینی‌خانه -
قبرستان) .

شرح کامل

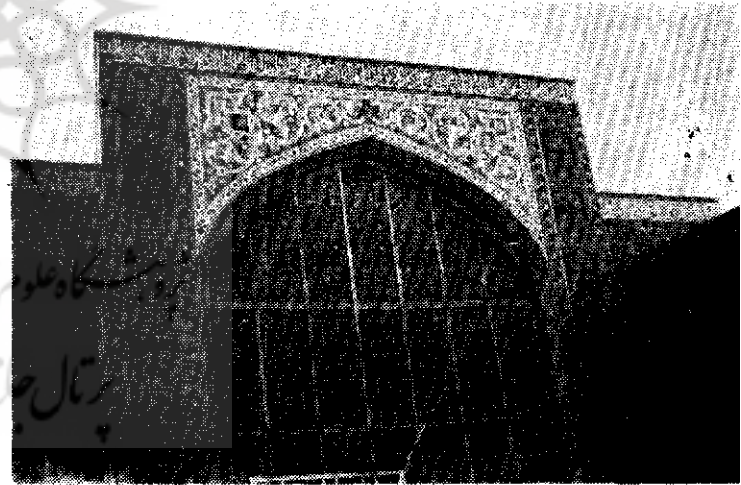
۱ - سردر بیرون بقعه - در ضلع شمالی میدان ، جلو در
حیاط بزرگ بقعه که بمیدان عالی قاپو مشهور است سردر
بزرگی بوده که قسمتهای بالایی آن بکلی ریخته و باقی مانده‌های
پایه‌ها و کاشیهای معرق کتیبه و طاقچه‌های آن بمناسبت شکسته
بودن طبق دستور اداره کل باستانشناسی در سال ۱۳۲۱ برداشته
شده است . کلیه کاشی‌های معرق پیاده شده از آنها نگاهداری
میشود تا پس از تعمیر و تکمیل در محل مناسب نصب گردد .
کتیبه سردر مزبور بشرح زیر میباشد :

قد اتفق القراغ من هذه العمارة الشريفة الرفیعة فی ایام دولت
خاقان الاعظم والسلطان المعظم مالك رقاب العرب والعجم ، السلطان بن
السلطان شاه عباس الثاني الصفوی الموسوی الحسينی بهادرخان خلدانه

این سردر با کاشیها و کتیبه‌های معرق مزین شده است

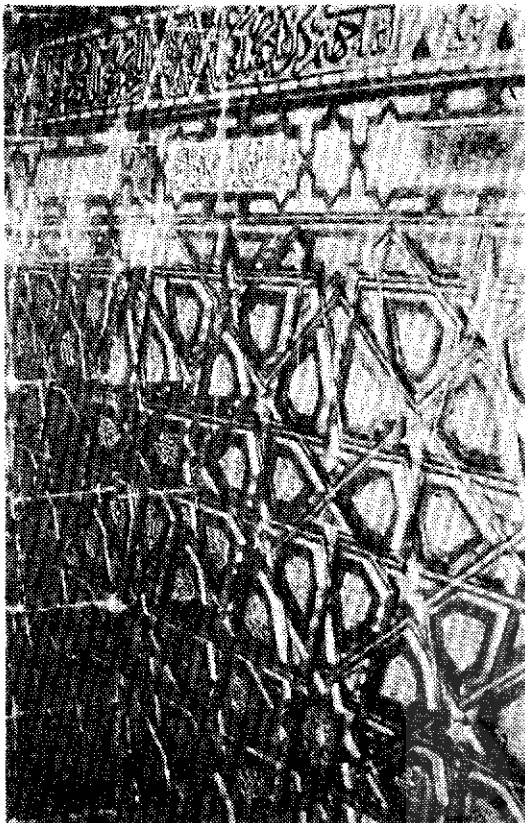
نمای ضلع غربی صحن بقعه

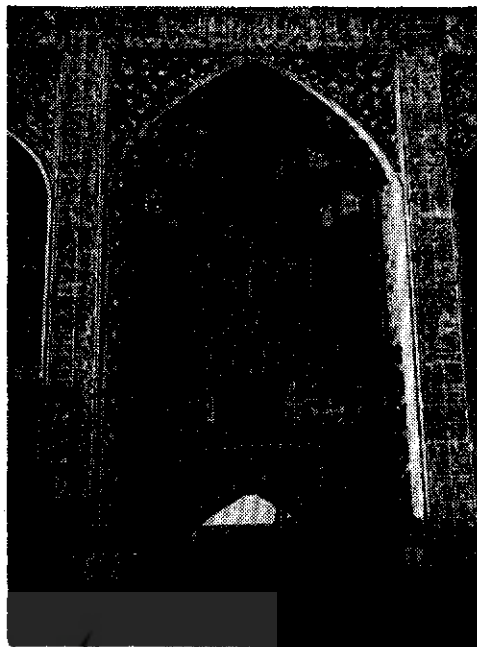
صحن بقعه در منتهی‌الیه سمت راست سردر قرار گرفته

صندوق قبر شیخ صفی‌الدین که با عاج و فیروزه
منبت کاری شده و از اشیاء نفیس بقعه محسوب میشود

نمای سردر خروجی صحن بقعه

و باقی مانده کاشیهای معرق در راهروی‌های مزبور نمونه بارزی
از رنگ آمیزی و ظرافت و جفتکاری کاشیهای قدیم است .

طاق متولی در گوشه غربی ضلع جنوبی صحن است
و در طرف پایه غربی پنجره طاق متولی دری بمحوطه پشت قسمت
جنوبی دیوار غربی و راهرو صحن بقعه باز میشود . این محوطه
مشهور است به چله‌خانه که در هنگام آبادی ، حجرات کوچک
و تنگ و تاریکی در اطراف آن موجود بود و مخصوص عبادت
چهل روزه در اویش بوده است .

۴ - بناهای اصلی بقعه عبارتند از سردر - رواق - بقعه
شیخ صفی - مقبره شاه اسماعیل - حرم‌خانه - چینی‌خانه -
قبرستان .

الف - سردر - در قسمت شرقی صحن واقع شده و در
ورودی کلیه این بناها دارای سردر عالی مزین با کاشیها
و کتیبه‌های معرق بوده و موقعیت این سردر با نمای خارجی
رواق و گنبد شیخ صفی‌الدین ، معروف به گنبد الله‌الله ، جلوه
خاصی به ساختمان بناهای اصلی بقعه داده و برخلاف اغلب ابنیه
تاریخی بمناسبت عدم رعایت قرینسازی، اسلوب و طرز معماری

ضلع غربی صحن قرار گرفته است قسمتی از کتیبه معرق که
باقی مانده بشرح زیر است :

« . . . . . السلطان بن سلطان خاقان شاه عباس موسوی

الصفوی . . . . . »

روی کتیبه فوق که بخط رقاع سفید رنگ نوشته شده
کتیبه‌ای بخط ریز هست که قسمت اول آن تماماً ریخته و فقط
کلمات زیر باقی مانده :

« . . . . . رقاب العرب والعجم و مروج مذهب الانی عشر

بنایید الرحمت . . . . . لکفر الطغیان رفع بنیان البلال . . . . . »

در نمای پایه‌های طرفین این سردر آیاتی از قرآن مجید
نوشته شده که قسمت عمده آن با کاشیهای معرق نمای جرزها
و طاق نماهای دیوار غربی صحن در تعمیرات سال ۱۳۲۸ ترمیم
و یا از نو تهیه و نصب شده است .

در سمت شمال صحن بقعه مسجد جنت‌سرا میباشد .
و در قسمت جنوب یک اطاق و یک راهرو با سقف آجری
ساخته شده که معروف است بطاق متولی . مسجد جنت‌سرا بنایی
است بشکل هشت ضلعی منتظم و بقطر ۲۰/۵۰ متر که سقف آن
با تیر و چوب پوشیده شده و روی شانزده ستون چوبی قرار
گرفته ، دیوارهای این بنا تماماً با گچ و آجر ساخته شده
و در جلو آن ایوانی است مسقف با طاق آجری که از طرف
نما و ضلع متصل بمسجد است و دارای پنجره‌های بزرگ
میباشد . در دو طرف این ایوان راهروی مسجد قرار گرفته

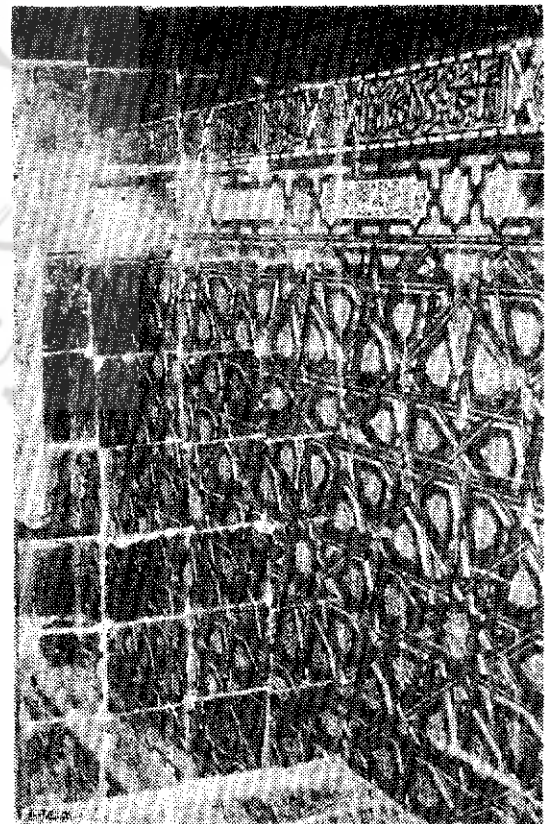
مخصوصی دارد .

ب - رواق - پس از عبور از سردر و کفش کن بوسیله در بزرگ نقره کوب وارد در رواق یا قندیلخانه میشویم که دارای تالاری است بطول ۱۱/۵۰ متر و عرض ۶ متر که سقف آن طاق آجری و در دو طرف آن (در طول تالار) چهار طاق دواشکوبی ساخته شده است و در وسط طاقهای طرف غربی ، پنجره های آهنی مشرف بصحن نصب گردیده و در طاقهای قسمت پایین سمت شرقی در مدخلهای چینی خانه قرار گرفته است .

ج - حرم خانه - در انتهای قندیلخانه شاهنشین واقع است که در راهرو رواق حرمخانه و مقبره شاه اسمعیل در آن قرار دارد . دیوارهای شاهنشین با آیات قرآن مجید و سلسله مشایخ شیخ صفی الدین گچ ببری شده است .

د - مقبره شیخ صفی الدین که مانند برج استوانه شکل با گنبد روپوشی ساخته شده بوسیله دری بصلع جنوبی شاهنشین متصل است . در وسط این بنا صندوق منبت کاری شیخ که جزء

صندوق قبر شاه اسمعیل صفوی که با عاج و فیروز منبت کاری شده و از نظر ساختمان و نوع منبت کاری مهمتر از صندوق قبر شیخ صفی میباشد

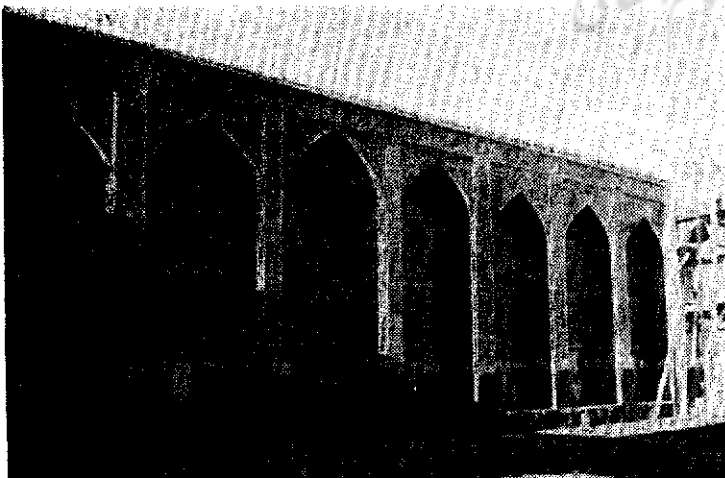
اشیاء گرانبهای بقعه بشمار میرود قرار گرفته .

ه - مقبره شاه اسماعیل - در جنوب شرقی شاهنشین واقع شده و بنای کوچک چهارضلعی میباشد که پوشیده با گنبد کوچکی است . در زیر این گنبد که سطح داخلی آن با نقش های طلائی مزین شده صندوق نفیس و گرانبهای قرار گرفته که از گل و بوتته های برجسته عاج تزئین یافته و از جمله شاهکارهای هنری محسوب میشود . در ضلع شرقی صندوق در وسط گل عاجی با خط ریز نوشته شده عمل استاد مقصود علی .

و - چینی خانه - قبل از اینکه بشرح این قسمت پرداخته شود لازم است که مختصری راجع به تاریخ بنای چینی خانه شرح داده شود . در سالهای ۱۰۱۶ و ۱۰۱۷ و ۱۰۲۰ هجری که شاه عباس در شیروان و گرجستان و ارمنستان با سرداران عثمانی و برخی از طوایف مشغول جنگ بود باردیبل مسافرت کرد و تغییراتی در بقعه شیخ صفی بشرح زیر داد :

دستور داد در حرم بزرگ را کنند و بجای آن دری از طلا ساختند و چون مقبره ی رستم میرزا پسر شاه اسمعیل اول مانع باز کردن در بود دستور داد آنرا با خاک یکسان کردند و هم چنین بوسعت صفه ی جلو حرم افزودند و در آنجا نرده ای از نقره کشیدند و در میان آن مقابل در حرم دری ساختند و در و پنجره آستانه و آشپزخانه را نیز بفرمان وی با سیم و زر زینت دادند و در همان حال عمارتی بنام چینی خانه ساخت و یک هزار و دویست و یک عدد ظرف چینی وقف آستانه جد خویش کرد . (صورت چینی های مزبور را منجم مخصوص جلال الدین محمد یزدی در تاریخ عباسی نقل کرده است) و دستور داد محمدحسین حکاک وقف نامه ای برای آنها نوشت . اینک شرح چینی خانه ، چینی خانه بنایی است تقریباً هشت ضلعی

ضلع جنوبی صحن بقعه

قسمتی از سقف چینی خانه

وسط رواق و زیرگنبد « الله الله »

- ب - در پشت صندوق شیخ صفی قبر فرزندش سید صدرالدین موسی بانی بقعه، و پشت سر او قبر شیخ ابراهیم معروف به شیخ شاه فرزند سلطان خواجه علی سیاه پوش، و روبروی صندوق شیخ صفی الدین، قبر سلطان حیدر فرزند شیخ جنید پدر شاه اسماعیل صفوی قرار گرفته است.
- ۲ - قبر شاه اسماعیل صفوی در زیر گنبد کوچکی متصل بقسمت شرقی شاه نشین رواق است.
- ۳ - زیر گنبد معروف به حرم خانه قبور زیر قرار گرفته:
- الف - قبر دختر شیخ صفی (صندوق اول سمت راست در ورودی کار استاد عثمان بن احمد المراغی).
- ب - قبر دختر شیخ زاهد گیلانی بنام فاطمه خاتون عیال شیخ صفی که در تاریخ ۷۳۵ فوت نموده.
- ج - قبر سید موسی ابن سلطان حیدر تاریخ ۷۹۲ هجری، روی سنگ قبر نوشته شده مرقد مرحوم آقا حسین با . . . .
- د - قبر سلطان بایزید ابن خواجه حسین الصفوی که در سال ۹۰۸ هجری فوت نموده است.
- ه - قبر سلام الله ابن خلیل الله صفوی تاریخ جمادی الاخر سال ۹۰۹ هجری.
- و - قبر مرشد قلی آقا ابن الله قلی آقا ایشیک آقاسی.

ز - قبور مشایخ و بزرگان - در حیاط حرم خانه متصل بدیوار صحن بقعه، مقبره ایست منسوب به حلیمه بیگی، مشهور بعالم شام بگم دختر اوزون حسن آق قویونلو مادر شاه اسماعیل

که از هر چهار طرف دارای قسمت های خروجی طاق ماندنی است. و قطر بنا تقریباً ۱۸ متر میباشد و در اطراف آن قفسه ها برای نگاهداری کتب و ظروف ساخته شده. ساختمان چینی خانه که با اسلوب معماری بنای عالی قاپوی اصفهان و بطور کامل ساخته شده دارای اهمیت زیادی است. و قسمت داخلی طاقها و گنبد با گچ بریها و رنگ آمیزی مخصوص و طلاکاریهای ظریف بطور مجوف ساخته شده.

ز - قبرستان - در قسمت جنوب بناهای اصلی بقعه پشت گنبد شیخ صفی و گنبد حرم خانه، محوطه ایست بطول ۱۵ متر و عرض ۱۱ متر موسوم به حیاط مقابر یا حیاط حرم خانه. این محوطه سابقاً قبرستان بوده و در سال ۱۳۱۷ شمسی تسطیح و مرمت یافته و در سال ۱۳۲۲ دیوارهای اطراف آن و گنبد شیخ تعمیر یافته است.

معروفترین شخصیت هایی که در بقعه شیخ صفی مدفون هستند

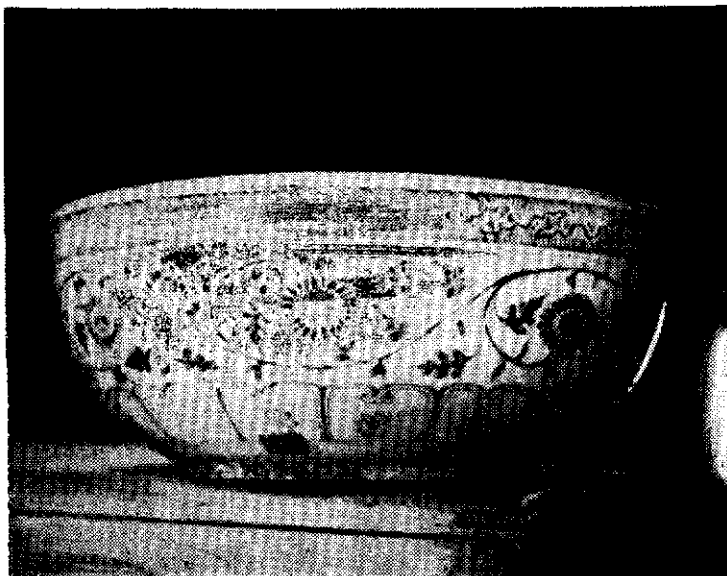
۱ - قبوری که در زیر گنبد معروف الله الله قرار گرفته عبارتند از:

الف - صندوق قبر شیخ صفی الدین که در اطراف آن بخط رفاع کلمات زیر نوشته شده است:

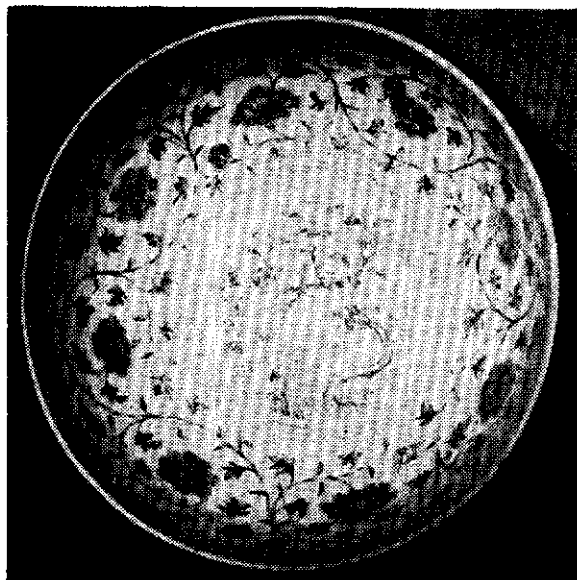
« هذا مرقد المنوره و مضجع المترکه الشیخ الربانی والعارف الصمدانی کاشف اسرار الحقیقه معی مراسم الطریقه حامی مفاخر الابرار حاوی مناقب الاخبار المکرم بالیقین . . . الخلاق علی العموم والاطلاق قطب العارفين سلطان المحققين امام قدوة اولياء الله الواصلين الى الفتح صفی الحق والملة والدين اسحق اجري الله تعالی آثار برکاته فی الاطراف الافاق المعزز القدسیه المخصوص بارشاد الجنة والانسیه» .

در بدنه این صندوق بر روی قطعه نقره ای بخط رفاع نوشته شده:

« بانی هذا المرقد العلیه والمشهد القدسیه الولی الله الوالی صفی الحق والدين قس سره العبد موسوی الصفوی » .

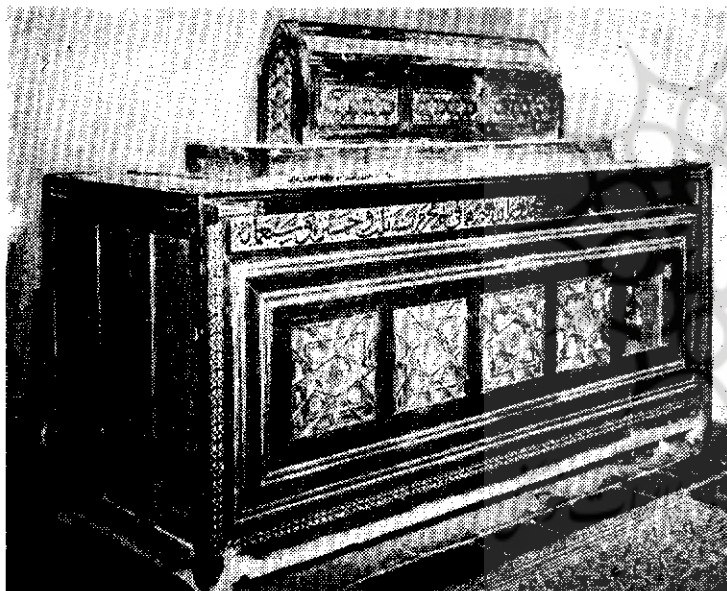

قدح چینی متعلق بدوره صفویه

بشقاب چینی متعلق بدوره صفویه

صندوق قبر سلطان حیدر که در داخل حرم‌خانه قرار گرفته

سید عبدالرحیم خلخالی مأمور بازدید بقعه به‌طهران فرستاده شده .

۶ - مقداری اشیاء متفرقه از قبیل شمعدان و طشت و پنجه‌ی عکَم (طشت از مصنوعات قرن هشتم می‌باشد) . اشیاء فوق پس از بازدید و صورت‌برداری در سال ۱۳۱۴ به موزه ایران باستان تهران انتقال داده شد تا در معرض تماشای عموم قرار گیرد .

توضیح - قسمت‌هایی که در صورت کتیبه‌ها بصورت نقطه‌چین (. . . .) نوشته شده بعلت خرابی کتیبه‌ها خوانده نمی‌شود و بناچار بجای آن کلمات ، نقطه گذاشته شد .

صفوی تاریخ کتیبه روی سنگ قبر ۷۶۷ هجری .

باقیمانده اشیاء موجود در بقعه شیخ صفی‌الدین

ظروف چینی و کتب و قرآن‌های خطی و قرآن‌های کوفی با جلد‌های سوخته‌ی طلاکوب و سرلوحه‌های قلمی گرانبها ، سجاده‌ها ، زری‌ها و روپوش‌ها که از طرف سلاطین صفوی وقف بقعه جشان شده و از هر حیث غیر قابل توصیف بوده‌اند . بعد از انقراض خاندان صفوی و بروز انقلاب‌ها این اشیاء بتدریج از بین رفته و مخصوصاً در موقع جنگ ایران و روس در زمان فتحعلیشاه قاجار سنه ۱۲۴۰ - ۱۲۴۳ قسمت مهم این ائانه اشیاء و کتب نفیس به‌یغما رفته است . از اشیاء بقعه که از دستبرد مصون مانده قسمت‌های زیر قابل ملاحظه بوده است :

۱ - صندوق قبر شیخ صفی مخصوصاً صندوق قبر شاه اسماعیل که با عاج و فیروزج مثبت کاری شده و فعلاً در بقعه باقیست .

۲ - مقداری ظروف چینی که مجموعاً ۸۰۶ پارچه بوده که تقریباً ۳۰۰ پارچه آن سالم و بقیه شکسته و لب‌پر و موبه‌دار می‌باشد .

۳ - دوازده تخته قالیچه که از صنایع عصر صفویه بشمار میرفته با پارچه‌های زیادی از قبیل پرده و روپوش صندوق از جنس مخمل وزری که قسمت عمده آنها در اثر رطوبت پوسیده شده‌است .

۴ - چند جلد قرآن خطی که بعضی از آنها با کاغذ پوست آهو و خط کوفی بوده با چند جلد کتاب خطی شاهنامه ، خمسه نظامی ، شاهنامه هاتقی ، خسرو شیرین نظامی ، فرهاد و شیرین که مورد توجه و درخور اهمیت بوده است .

۵ - شش مجلد از هفت مجلد دوره‌ی تمام ترجمه فارسی تفسیر طبری که تاریخ تألیف آن اواخر قرن سوم هجری و تاریخ ترجمه آن ۳۴۵ هجری است و در سال ۱۳۰۵ شمسی توسط آقای